

# «ДИЛЕМИ БЕЗПЕКИ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СПІВВІДНОШЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СКЛАДОВИХ

О. Ю. Полтораков

**Постановка проблеми.** Реалії сучасного «безпечення» світу актуалізують та максимально загострюють увесь спектр проблем, пов'язаних з питаннями варіативу забезпечення безпеки, як у «внутрішньому» (національному) [7], так і «зовнішньому» (міжнародному) [17] їх вимірах. «Системно-діяльнісний методологічний підхід» (С. Кортунов [6]) до взаємодії ключових структурних елементів сучасної системи безпеки привертає дедалі більшу увагу сучасних суспільствознавців [4, 8, 15] до всього спектра принципових сценаріїв реалізації стратегій безпеки. Альтернативні варіанти, які «перебираються» на рівні «стратегічного співтовариства» [12], мають іманентні обмеження – т. зв. «дилеми безпеки» [1, 16], що є важливим чинником звуження можливих «стратегічних альтернатив».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Нові аспекти проблеми «дилем безпеки» [19] досліджують і суспільствознавці-теоретики [3, 15], і «стратегі»-практики [8]. В українській науково-аналітичній думці окремим проблемам (у т. ч. на рівні фундаментальних досліджень [4]) приділяє увагу значний прошарок національного «експертного співтовариства». У їх дослідженнях піднято принципово важливу проблематику стратегічного вибору розвитку системи національної безпеки і окреслено низку проблем, які потребують аналізу в фокусі «дилем безпеки».

**Невирішена раніше частина загальної проблеми.** Проблематику «стратегічної культури» та базованої на ній стратегії національної безпеки автор піднімав у попередніх публікаціях [10 – 14 та ін.], але залишилися питання тих «край-

ніх варіантів» («полюсів»), у рамках яких «стратегічне співтовариство» має здійснювати національний «стратегічний вибір».

*Мета* статті – окреслити через призму безпеченого варіативу проблемні ситуації («дилеми безпеки»), в межах яких можливий пошук оптимальних сценаріїв забезпечення національної безпеки.

Нові традиції «постмодерну», які вже давно знайшли своє належне місце та майже остаточно закріпилися в суспільствознавчій науці, потребують ледь не на аксіоматичному рівні враховувати ту обставину, що «різниця між «своїм» і «чужим», «нами» й «ними» залежить від того, хто і як цей поділ уявляє або як про це пише»[5].

Екстраполюючи даний аспект на проблематику безпеки у вимірі її сприйняття певним «зацікавленим» актором, не можна не вказати на суттєву суб'єктивну складову, яка є іманентно присутньою щонайменше на суспільно-психологічному та суміжному рівнях. Так, Р. Джексон вважає, що національною безпекою є раціональний страх, який виникає внаслідок існування в оточенні інших держав, що «озброєні та недостатньо цивілізовані й можуть стати причиною збитків, руйнувань і навіть загибелі даної країни, якщо їх сила буде застосована проти нас та перевершить наш захист» [2, 13 – 14]. З цього приводу

**Полтораков Олексій Юрійович** – кандидат політичних наук, вчений секретар Центру досліджень проблем громадянського суспільства

аналітики Військової академії США у Вест-Пойнті слушно зазначають: «Безпека в об'єктивному плані відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, у суб'єктивному плані – відсутність страху, що ці цінності можуть бути піддані руйнації» [22, 12]. Отже, є необхідність розгляду проблеми, яка в науковій літературі отримала назву «дилема безпеки».

Перш за все, це стосується реального (об'єктивного) стану захищеності (відсутності загроз, зазіхань з боку зовнішніх або позасистемних акторів). А він може не збігатися із суб'єктивною оцінкою стану захищеності або суб'єктивним відчуттям політичної загрози, настроями суспільно-політичного неспокою (можливо, інспірованими окремими політичними акторами).

Крім того, один із ключових вимірів даної проблеми полягає в наявності істотної різниці між об'єктивним станом національної безпеки та її суб'єктивним тлумаченням тими чи іншими правлячими елітами, соціальними або національними угрупованнями. Тобто йдеться про (потенційну) підміну понять «національна безпека» та «державна безпека» (як було в часи СРСР) чи «національна безпека» та «безпека режиму» (що характерно для т. зв. «демократії з прикметниками»).

З цього приводу лауреат Нобелівської премії Т. Шелінг у своїй класичній праці «Стратегія конфлікту» (1960 р.) писав, що сучасні люди тяжіють до ототожнення миру, стабільності й безконфліктності з такими поняттями, як довіра, сумлінність і взаємоповага, що саме по собі добре, оскільки зміцнює довіру й повагу. Однак «там, де сумлінність і довіра відсутні та не можуть виникнути в результаті наших дій, ..., як змусити угоди працювати без довіри та сумлінності, а також без правового забезпечення договору». У пошуках виходу з такої ситуації він резонно припустив, що «має існувати спосіб підтвердити вірогідність певних фактів, включаючи (приблизно) розміщення збройних сил. Ми маємо показати не тільки те, що не маємо намірів використовувати наше становище, а й те, що наше становище не дозволяє використовувати його для обману супротивника, якщо ми хочемо, аби він прийняв наші слова за чисту монету». Проте це лише один зріз проблеми, пов'язаний з можливістю цілеспрямованого використання об'єктивних та суб'єктивних елементів безпеки.

Бажання якомога посилити власний стан захищеності шляхом нарощування «оборонної» (тобто суто «силової») складової може призвести до неоднозначної реакції «зовні» – адже подібні стратегії акцентуалізують питання «безпека від кого?». Похідною проблемою є загроза того, що «в ім'я національної безпеки» сторона може вдатися до начебто «превентивних заходів» – і якщо не стати агресором, то принаймні агресію спровокувати.

Так, відомий політолог, представник школи конструктивізму О. Вендт описував подібну дилему безпеки як «соціальну структуру, що складається з різних уявлень держав одна про одну, в основі яких лежать їх глибока недовіра одної до одної та перекручене розуміння їх взаємних намірів» [19], чітко виокремлюючи її об'єктивно-суб'єктивну подвійність.

Яскравим прикладом розвитку подій за подібним сценарієм може бути «гонка озброєнь», яка розгорталася в роки «холодної» війни та блокового протистояння між ключовими гравцями, ґрунтуючись на атмосфері взаємної підозри та недовіри. Ескалація американсько-російського протистояння, концептуалізована в проблематиці протиракетної оборони, також є опосередкованим прикладом подібної «дилеми безпеки».

За таких умов, як це переконливо доводив Т. Шелінг, шлях до відкритості та прозорості національного «сектору безпеки» є чинником, що суттєво сприяє загальному «клімату безпеки» і через це – зменшенню конфліктогенного потенціалу в регіоні. Справді, такі масштабні багатосторонні проекти, як Договір про звичайні збройні сили в Європі чи «Відкрите небо», значно покращили не тільки загальноєвропейський «клімат безпеки», а й вплинули на зменшення рівня геополітичної конфронтації у світовому масштабі.

Опосередкованим підтвердженням справедливості подібної залежності («відкритість – довіра – безпека») може також слугувати відома теза про те, що «демократії не воюють» (принаймні між собою). Адже характерна для демократичного устрою максимальна відкритість та прозорість державної політики (і в т. ч. політики безпеки та оборони) сприяє посиленню взаємної довіри між (державною) владою та (громадянським) суспільством, з одного боку,

та суверенною державою і її міжнародним оточенням – з другого. Натомість державні стратегії, спрямовані на посилення закритості принципово важливих сфер («ядерні програми» тощо) через свою непрозорість для «зовнішніх очей» (експертів ООН тощо) негативно впливають на міжнародну ситуацію.

Проте слід зазначити, що позитивний результат від «стратегії відкритості» можна очікувати лише тоді, коли така прозорість має взаємний характер. Певним обмеженням є також необхідність тримати окремі компоненти безпеки (від інформаційних чи технологічних) «закритими» [9] в сенсі їх убезпечення від потрапляння до рук тих, хто може їх використати на шкоду (терористичних структур тощо).

Разом з тим опрацювання концепції національної безпеки неможливе без відповіді на питання: чиєї безпеки? Адже навіть розглядаючи «вертикальну» політичну структуру суспільства можна виділи безпеку держави, безпеку правлячого угруповання (партії, еліти, владного істеблішменту тощо), безпеку «нації» (народу чи населення) та безпеку окремого громадянина країни. Ці «безпеки» далеко не завжди збігаються й часто суперечать одна одній. Понад те, «молоді демократії», зокрема Україна, які перебувають у стадії становлення своєї державності, рідко мають усталену соціально-політичну та національно-етнічну структуру. Тому бажання забезпечити собі «максимум безпеки», які в умовах відсутності загальнонаціонального консенсусу виникають у численних «меншин» (від лінгвоконфесійних до етнотериторіальних), балансуючи на межі сепаратизму, інколи ставлять під загрозу територіальну цілісність, що є загрозою «національній безпеці» як такій. «Сталі демократії» зазвичай вдаються до стратегії «преференції в обмін на лояльність» (на прикладі канадського Квебеку: культурна автономія заради збереження унітарності). Натомість «молоді демократії», які, з одного боку, не володіють достатнім ресурсним потенціалом, аби йти на суттєві соціально-економічні поступки (від реалізації масштабних культурно-гуманітарних програм до податкових пільг), з другого, гостро сприймають соціокультурні загрози (на рівні «мовної експансії» чи «інформаційної безпеки» тощо) і зазвичай вдаються до примусових чи відверто силових заходів.

Різні розуміння безпеки супротивними етнонаціональними та соціально-політичними угрупованнями (наприклад, щодо нейтралітету або членства у воєнно-політичному Альянсі) веде до перманентної ідеолого-політичної конкуренції та суспільно-політичних конфліктів і, врешті-решт, послаблює національну безпеку держави й посилює конфліктогенний потенціал регіону.

Новітня політична історія переконливо свідчить, що головні загрози безпеці «молодих демократій» мають не стільки зовнішній, скільки внутрішній характер. Виняток становлять лише випадки, коли вони змушені існувати у сфері впливу сильного та агресивного сусіда. Тоді не тільки основні загрози національній безпеці випливають зовні, а й внутрішні загрози національній безпеці зазвичай виявляються інспірованими зовнішнім супротивником.

Крім того, для кожної конкретної держави або групи держав є (в конкретний час) верхня межа («поріг») її національної безпеки.

Парадокс у тому, що зміна сили дієвості одного, кількох чи усіх зовнішніх і внутрішніх факторів держави призводить до зміни рівня її національної безпеки. При цьому збільшення національної безпеки в одному або кількох окремих аспектах може призвести до зниження національної безпеки загалом. Справді, скільки б не «витагувати вгору» один чи кілька показників (хай навіть найважливіших) могутності держави, неможливо досягти «монотонного» (сталого) зростання її національної безпеки як такої. Це пов'язано з тим, що потенціал кожної держави у певний час є величина кінцева (тобто не перевищує певного граничного значення), у зв'язку з цим посилення одного або кількох факторів, що визначають рівень національної безпеки, неминуче призводить до послаблення інших.

В англійській мові для описання цього явища є термін «трейд-офф» («*trade-off*»), що визначає ситуацію, коли поліпшення одного параметра системи неминуче призводить до погіршення інших. У пострадянській (російськомовній) культурно-літературній традиції еквівалентом є фразеологізм «Тришкін кафтан» (запозичений із однойменної басні І. Крилова).

«Доповнення» цієї проблеми часовою складовою виводить її на рівень проблематики конфлікту між короткостроковими (тактичними)

цілями і стратегічними (довгостроковими). Так, вдавання до популістських заходів на кшталт регулярного, але не завжди підкріпленого економічно, підвищення соціальних виплат (пенсій, дотацій та ін.) має на меті зменшення поточного соціального напруження, у т. ч. посилення соціально-політичної безпеки (через мінімізацію протестних настроїв). Проте в довгостроковій перспективі владна політика, орієнтована переважно на реалізацію подібних популістських заходів («покращення життя вже сьогодні» тощо), може дуже швидко обернутися на соціально-економічну кризу загальнодержавного «дефіциту» (від дефіциту грошей до дефіциту довіри), що призведе до «пакета» негативних наслідків для національної безпеки в її соціально-економічному та соціально-політичному спектрах. У деякому сенсі сучасна масштабна фінансова криза (виклик фінансово-економічної безпеці всього світу) є яскравим прикладом гедоністичного «життя в борг» – коли заради отримання матеріальних благ «тут і зараз» національні спільноти (в загальносвітовому масштабі!) втягували (ся) до боргової ями незабезпечених кредитів.

З другого боку, орієнтація переважно на масштабні, стратегічні довгострокові проекти зазвичай веде до суттєвих соціально-економічних жертв – зuboжіння населення, занепаду соціальної та соціогуманітарної сфер. Показовим історичним прикладом є радянська доба «індустріалізації» (1930-ті роки) – доба масштабного техніко-технологічного розвитку, який вдалося здійснити лише «за допомогою» масової соціальної мобілізації та масштабних репресій (соціально-економічною функцією яких були боротьба з соціальним напруженням, з одного боку, та забезпечення дешевою й невибагливою «робсилою», з другого).

Проаналізовані через науково-теоретичну призму «дилеми безпеки» в українському контексті мають яскраве практично-прикладне значення і, до того ж, є перманентною складовою масштабних соціально-політичних дискусій, в рамках яких дедалі актуалізується «дискурс безпеки».

Загалом для України основною дилемою національної безпеки є її концептуальне розуміння як «безпеки-стабільності» чи «безпеки-розвитку», що є принципово альтернативними. Саме

довкола цих «полюсів» розгортається нинішній «дискурс безпеки» в її національному форматі.

Так, представники національного «стратегічного співтовариства» [10, 12], які тяжіють до «лівого спектра» політичних сил, як «альтернативу безпеці» пропонують варіант «стабільності» – максимального збереження системи соціальних гарантій та соціального забезпечення, що дісталися у спадщину від СРСР. Маючи безсумнівні переваги, такі варіанти зазвичай базуються на застарілих управлінських підходах і важко піддаються «соціальній модернізації». Показовими є безперервні «пробуксовки» воєнної реформи, зокрема переходу з призовної до контрактної форми комплектації Збройних Сил.

Представники «правого спектра» не до кінця усвідомлюють (насамперед через відсутність ретельних фінансово-економічних розрахунків), до чого призведе бажане і пропаговане ними якомога швидше реформування сектору безпеки «за стандартами НАТО». Адже останні майже не враховують всієї специфіки «радянської спадщини», зокрема матеріальної (системних негараздів військово-промислового комплексу) та духовної (тієї «стратегічної культури», яка суттєво відрізняється від західної [18, 20, 21], маючи ціннісні розбіжності ледь не на «цивілізаційному» рівні [11]).

Зважаючи на специфіку України, безсумнівним стратегічним пріоритетом національної безпеки має бути оптимальний баланс між домінуючими на Заході підходами «безпека – розвиток» і домінуючими на Сході – «безпека – стабільність». На даний час саме ця «дилема безпеки» є ключовою для України. І саме довкола неї «обертаються» інші дилеми, окреслені у статті.

**Висновки.** Через призму двовимірності (одночасної наявності об'єктивної та суб'єктивної складових) безпеки можна виокремити три ключові аспекти:

по-перше, кожній державі у певний момент розвитку відповідає своє «порогове значення» національної безпеки (ця властивість дає можливість порівнювати держави за показниками національної безпеки);

по-друге, національна безпека визначається певним рівнем інтегрованості. Тобто існує тіс-



ний подвійний (прямий та зворотний) взаємозв'язок між такими складовими національної безпеки, як політична та соціальна чи воєнна та економічна. Послаблення одного (практично будь-якого) компонента автоматично означатиме послаблення національної безпеки загалом і збільшення навантаження на інші компоненти. Так, внутрішньополітична нестабільність має опосередкованим наслідком зменшення фінансово-інвестиційної привабливості держави, що є (особливо за умов глобалізації) викликом економічній безпеці. З другого боку, посилення одного компонента (наприклад, воєнного чи політичного) за рахунок інших (наприклад, економічного чи соціального) призведе до структурного дисбалансу і, як наслідок, до «системної кризи» національної безпеки. Переведемо це питання в міжнародну площину. Якщо, наприклад, розпад об'єднання держав призведе до помітної стрибкоподібної зміни національної безпеки «уламків», то можна говорити про наявність інтегрованої національної безпеки у такого об'єднання держав, якщо такої стрибкоподібної зміни не передбачається, то об'єднання держав ще не досягло того ступеня інтегрованості, коли його належить розглядати як «кістяк» нової, більшої системи національної безпеки. Об'єднання держав уже відбулося, а об'єднання систем національної безпеки – ще ні. Наприклад, Європейське співтовариство, у якому держави об'єдналися лише за окремими структурами і функціями;

по-третє, національна безпека для різних верств суспільства однієї держави «об'єктивно» однакова. В її основі – прагнення держави захистити своїх громадян, незалежно від їхнього соціального, майнового, національного чи релігійного статусу. Тим самим вона захищає свій національний суверенітет, відповідний рівень прав і свобод у суспільстві. Однак, з погляду суб'єктивності загалом немає єдиного розуміння безпеки, адже кожний суб'єкт, включений у певний спосіб до процесів забезпечення безпеки, відрізняється від інших відповідно до власного бачення проблем безпеки.

Отже, зважаючи на те, що національна безпека є багатоаспектною проблемою, варто враховувати, що кожному її спектру (рівню чи виміру) відповідає свій певний зміст терміна «безпека», зокрема своє розуміння внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) загроз та викликів.

## Джерела

1. *Алексеева Т. А.* Дилеммы безопасности: американский вариант // Политические исследования (ПОЛИС). – 1993. – № 6.
2. *Бодрук О. С.* Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. – К.: НІПМБ, 2001.
3. *Власюк О. С.* Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при РНБО України. – К., 2008.
4. *Горбулін В. П., Литвиненко О. В.* Національна безпека: український вимір. – К.: ПП «Інтертехнологія», 2008.
5. *Грицяк Я.* Дилеми українського націотворення, або ще раз про старе вино у нових міхах // Український гуманітарний огляд. – К.: Критика. 2000. – Вип. 4.
6. *Кортунов С. В.* Диалектика национальной и международной безопасности // Политические исследования (ПОЛИС). – 2009. – № 1.
7. *Моздаков А. Ю.* Социальная безопасность и безопасность личности // Государство и право. – 2008. – № 6.
8. *Національна безпека: український вимір: щокв. наук. зб. / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки; редкол.: Горбулін В. П. (голов. ред.) [та ін.].* – К., 2008. – Вип. 1–2 (20–21).
9. *Погорелый М.* Тенденция. Безопасность или свобода слова? // Независимое военное обозрение. – 2003. – № 20.
10. *Полтораков А. Ю.* Гражданский контроль как фактор стратегического управления сектором безопасности // Информационно-аналитическое обеспечение стратегического управления: теория и практика / Под ред. А. И. Селиванова, А. Б. Докторовича, В. И. Герасимова. – М.: ИПКГосслужбы; ИНИОН РАН, 2006.
11. *Полтораков А. Ю.* Западноевропейские ценности / Цивилизационная структура современного мира. Коллективная монография / Под ред. ак. НАН Украины Ю. Пахомова и д. филос. н. Ю. Павленко – К.: Наукова думка, 2007.
12. *Полтораков О. Ю.* Стратегічна культура у функціонуванні систем національної та регіональної безпеки // Стратегічна панорама. – 2008. – № 2.
13. *Полтораков О. Ю.* Україна і європейська безпека: проблема національно-державної самоідентифікації // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видання Донецького

національного ун-ту, історичний факультет, 2001. – № 3 (7).

14. *Полтораков О. Ю.* Українсько-російські парадоксальні відносини // Зовнішні справи. – 2009. – № 1.

15. *Торкунов А.* Общественные науки и академическая фундаментальность. – Том 6 // Международные процессы. – 2008. – № 1 (16).

16. *Рощупкин В. Т.* Латиноамериканские дилеммы безопасности // Латинская Америка. – 2001. – № 8.

17. *Цыганков П. А.* Безопасность: кооперативная или корпоративная? Критический анализ международно-политической концепции // Политические исследования (ПОЛИС). – 2000. – № 3.

18. *Cornish P., Edwards G* The strategic culture of the European Union: a progress report // International Affairs. – 2005. – Vol. 81, No. 4. – P. 801 – 820.

19. *Glaser Ch.* Security Dilemma Revisited // World Politics. – 1997. – N 50(1). – P. 171 – 201.

20. *Matlary J.H.* When Soft Power Turns Hard: Is an EU Strategic Culture Possible? // Security Dialogue. – 2006. – Vol. 37. No. 1. – P. 105 – 121.

21. *O'Meyer Ch.* The Quest for a European Strategic Culture. Changing Norms on Security and Defense in the European Union. – London: Palgrave Macmillan, 2006. – 232 p.

22. *US National Security* / Ed. by D. Kauffman, J. McKittrick, T. Leney. – Lexington (Mass), 1985. – P. 12.